

УДК 130.123.1:37.01

ВОЗНЯК Володимир – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (volim_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6877-3785>

ВОЗНЯК Ореста – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (oresta.voznyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1257-471X>

ВОЗНЯК Степан – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (stepanwozniak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-5736>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.44.6>

Бібліографічний опис статі: Возняк, В., Возняк, О., Возняк, С., (2022). Принцип діалектичної суперечності та його філософсько-освітнє значення. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 44, 86–102, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.44.6>

ПРИНЦИП ДІАЛЕКТИЧНОЇ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЄ ЗНАЧЕННЯ

Анотація. *Мета роботи.* У статті розкривається методологічна роль принципу діалектичної суперечності як основи класичної діалектики для сучасної педагогічної теорії та практики. **Методологія.** Засобами досягнення поставленої мети постає сама діалектика у її класичному варіанті, виражена через необхідні категоріальні зв'язки. Тим самим вона розуміється як логіка і теорія пізнання, до-ведені до етики, естетики і тим самим до мислячої педагогіки. **Наукова новизна.** У статті обґрунтовується думка, що розуміння природи

діалектичної суперечності має серйозне філософсько-освітнє значення, оскільки може постати рефлексивною методологією дійсної педагогічної теорії та практики у плані пошуків рушійної сили розвитку освітнього процесу. При цьому варто брати до уваги, що суперечність у своїй істині є категорією сфери сутності, а не буття. Тому освітній процес варто розглядати не у виявах його наявного буття, а у вимірах сутності, тобто аналізувати спосіб побудови стосунків учасників педагогічного спілкування, саму форму їх спільності. Знання, що поступають у контекст освіти, повинні розкриватись як процес руху і результат розв'язання певних суперечностей розвитку науки, а не як готові результати пізнавального процесу. Рушійною силою виховання є реальні суперечності розвитку стосунків індивідів. При цьому слід розрізнявати внутрішні і зовнішні суперечності, бачити їх взаємні переходи, а також адекватно розуміти природу антагонізму як специфічного виду суто зовнішніх суперечностей. **Висновки.** Дослідження і вияв дійсних суперечностей як рушійної сили навчання і виховання – справа самої педагогічної науки, яка повинна підняти на рівень справжньої фундаментальної теорії. Філософське вчення про діалектичну суперечність не прикладаються ззовні до наявних реалій освітнього процесу. Проте воно здатне допомогти педагогічній думці та педагогічним практикам крок за кроком розв'язувати гострі суперечності, які пронизують сферу сучасної освіти, тим самим виводити її з кризового стану і доводити до такої форми здійснення, яка відповідає глибинній сутності самого освітнього процесу.

Ключові слова: діалектика, педагогіка, освіта, наявне буття, сутність, протилежності, суперечність, антагонізм.

VOZNIAK Volodymyr – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Head of the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (volim_s@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6877-3785>

VOZNIAK Oresta – Philosophy Doctor, Assistant Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, T. Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (oresta.voznyak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1257-471X>

WOZNIAK Stepan – *Philosophy Doctor, Assistant Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, T. Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (stepanwozniak@gmail.com)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2268-5736>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.44.6>

To cite this article: **Vozniak, V., Vozniak, O., Vozniak, S.,** (2022). Prynysyp dialektychnoi superechnosti ta yoho filosofovsko-osvitnie znachennia. [The principle of dialectical contradiction and its philosophical and educational value]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytiskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filosofiiia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 44, 86–10, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.44.6>*

THE PRINCIPLE OF DIALECTICAL CONTRADICTION AND ITS PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL VALUE

Summary. *The goal of the article.* The article reveals the methodological role of the principle of dialectical contradiction as the basis of classical dialectics for modern pedagogical theory and practice. **Methodology.** The means of achieving the goal arises itself in its classical variant, expressed due to the necessary categorical ties. Thus, it is understood as logic and the theory of knowledge, pre-conducted to ethics, aesthetics and thus to thinking pedagogy. **Scientific novelty.** The article substantiates the idea that the understanding of the nature of dialectical controversy has a serious philosophical and educational significance, since they can figure a reflexive methodology of real pedagogical theory and practice in terms of searching for the driving force of the educational process. At the same time, it is worth taking into account that contradictions in their truth are the category of entity, and not being. Therefore, the educational process should be considered not in the manifestations of its actual existence, but in the measurements of the essence, that is, to analyze the way to build relationships of participants in pedagogical communication, the very form of their likeness. The knowledge that enters the context of education should be

disclosed as a process of movement and the result of solving certain contradictions in the development of science, and not as a finished results of the cognitive process. The driving force of education is the real contradictions of the development of individuals. It should distinguish internal and external contradictions, to rich their mutual transitions, as well as to adequately understand the nature of antagonism as a specific type of purely external contradictions.

Conclusions. *Research and manifestation of real contradictions as a driving force of training and education - the right of pedagogical science, which should raise to the level of genuine fundamental theory. Philosophical doctrine of dialectical contradiction is not applied from the outside to the existing realities of the educational process. However, it can help pedagogical opinion and pedagogical practices Step by step to solve acute contradictions that penetrate the scope of modern education, thereby bring it out of a crisis state and prove to such a form of implementation that corresponds to the deep essence of the educational process.*

Key words: *dialectics, pedagogy, education, actual existence, essence, opposition, contradiction, antagonism.*

Постановка проблеми. Стан сучасної педагогічної теорії повністю відповідає ситуації в усій сфері освіти: системна криза, почасти – катастрофа. Дослідженням з педагогіки притаманна повна методологічна безпорадність, яка маскується під так званій «методологічний плюралізм». На нашу думку, вагомою причиною такого явища є нехтування теоретичною діалектикою, яка є логікою і теорією пізнання. Провідним принципом діалектики постає принцип діалектичної суперечності, який розкриває істинне джерело розвитку.

Метою статті є розкриття змісту принципу суперечності у класичній діалектиці та його методологічного значення для педагогічної теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно ж діалектики як методології у вітчизняних публікаціях, окрім ґрунтовного підручника В.П. Лисого (2014), можна зустріти лише деякі згадування про неї як один із можливих методів дослідження (Петрушенко, 2005, с. 28–53; Ліпін, 2018, с. 7–22). Один з авторів даної статті досліджував значення класичної

діалектики для педагогіки (Возняк, 2021), зміст категорії «розвиток» у діалектиці (Возняк, 2017), діалектику як логіку морального стосунку (Возняк, 2018), принцип всезагального зв'язку в діалектиці крізь призму концепту «всеєдність» (Возняк, 2020), діалектику якісних і кількісних змін стосовно освітніх інновацій (Возняк, Войтків, 2020), філософсько-освітній вимір природи поняття у діалектиці (Возняк, Хазін, 2021), увесь час стверджуючи при цьому необхідність застосування саме діалектики у контексті філософсько-освітнього дискурсу. Необхідно згадати фундаментальну працю з теорії діалектики київського філософа В.О. Босенка (2001) та його ж цікаву книгу, де ідеї теоретичної діалектики розгортаються у філософсько-освітній план, – «Воспитать воспитателя» (2004). Істотні питання природи діалектичної суперечності у контексті діалектичної логіки розкриваються у дослідженнях Ж.М. Абдільдіна (Абдильдин, 1987) та Г.С. Батищева (Батищев, 2021а, 2021б). В англійській філософській літературі можна вказати лише на публікації Девіда Бекхарста (1991), Славоя Жижека (2018) та Весси Ойтінена (2011), де звертається увага на істотні особливості діалектики як такої. Про роль і значення діалектики для педагогіки йдеться в працях російських науковців Е.В. Ільєнкова, Г.С. Батищева, В.В. Давидова, Г.В. Лобастова, Ф.Т. Михайлова, А.М. Шиміної, казахстанської дослідниці Н.В. Гусевої. Можна стверджувати, що у дослідженні самої категорії «суперечність» залишилось багато «білих плям», насамперед це стосується розуміння способів розв'язання суперечностей на різних рівнях. Також філософсько-освітній вимір діалектичного принципу суперечності практично *не висвітлений* у вітчизняній філософській, психологічній та педагогічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Проблема суперечності, мабуть, є центральною в усій теоретичній діалектиці, оскільки саме вона виразно виявляє її істотні особливості і постає найважливішою. До неї тяжіють і у ній переплетені усілякі інші аспекти та теми діалектики. Адже не випадково і небезпідставно діалектичну логіку, на відміну від формальної логіки як логіки розсудку, визначають саме як логіку суперечності.

Принципи *розвитку* та *всезагального зв'язку* окреслюють теоретичні засади діалектики як логіки і теорії пізнання. При

чому варто звернути увагу на те, що ці принципи треба брати не окремо, а в єдності, і не просто в єдності, а у *взаємопроникненні* (як, власне, один, єдиний принцип), оскільки всезагальність розвитку не можна зрозуміти поза всезагальним зв'язком, всеєдністю. Тим самим останній і не здійснюється поза всезагальним процесом розвитку. Розвиток є сутністю руху, це означає, що будь-який рух як зміна взагалі у своїй сутності виявляється розвитком, оскільки так чи інакше виступає стороною, моментом всезагального розвитку, причетний до нього, виконує свою особливу роль у цьому процесі – навіть коли у ньому, взятому окремо, безпосередньо спостерігається регрес чи руйнація. Брати щось окреме суто і тільки як окреме – діалектика не рекомендує, оскільки кожне одиничне вписане у ті чи інші відносини, зв'язки і тим самим постає моментом певної цілісності. Тим самим як і певна цілісність саме як «певна», окрема, виявляється моментом іншої, більш конкретної цілісності, яка не просто «вписана» у зв'язок усього з усім, але – відповідно до логіки всеєдності, всезагальне «все» містить в собі. Містить, звичайно, суто *ідеально* (якщо категорію «ідеальне» брати за Гегелем та Ільєнковим).

У подальшій аналітиці зазначені принципи конкретизуються через так звані «закони діалектики»: взаємний перехід якості і кількості, єдності і боротьби протилежностей та подвійного заперечення (заперечення самого заперечення). Другий закон діалектики можна назвати своєрідним принципом *діалектичної суперечності*, або діалектичним принципом суперечності.

Найпростіша форма руху, механічна, вже виявляє суперечливий характер, що схоплено у відомих апоріях Зенона Елейського. Якщо ми беремо механічний рух як зміну положення тіла у просторі і часі за звичною формулою: тіло, що рухається, у певний момент часу знаходиться «тут», а в інший – «там», то ми опишемо лише *результати* руху, а не самий рух як такий. Рух є суперечливою єдністю перервності і неперервності. Зенон, відкривши цей феномен, прийшов до висновку, що ми не можемо помислити рух без суперечності, значить, його не може бути. Проте не взагалі «не може бути», а лише у мислимому, ноуменальному світі, як і казав його вчитель Парменід (буття як істинний світ ерухоме). Гегель же, розглядаючи внесок Зенона в розвиток

діалектичної думки, цілком погоджується з давньогрецьким мислителем стосовно того, що ми не можемо помислити навіть найпростіший рух без відвертої суперечності, але при цьому додає: а ось саме так його і треба мислити, порушуючи канони формальної логіки – мислити через суперечність. Це не через якусь помилковість процесу нашої думки, або неохайність у роздумах і виразі думки через мову, а тому, що *суперечність і складає сутність руху* як такого, навіть найпростішого, механічного. Щоб схопити не поверхню, не просто явище, а саму сутність руху, треба висловити думку у *загострено суперечливій формі*: тіло, що рухається, в *той самий* момент часу знаходиться у даній точці – і не знаходиться в ній.

Були спроби прибічників формальної логіки уникнути цієї відверто заголеної суперечності через ретельне «уточнення термінів» (таких, як «момент часу», «точка», «знаходитись») ні до чого не привели, так само як і спроби розведення протилежностей за різними підставами (за взірцем «з одного боку», «з іншого боку»). Тут формальна логіка безпорадна.

В.О. Босенко (2001) неодноразово наголошує, що кожна річ у своїй сутності постає єдністю того, чим вона є, і того, що вона не є. З точки зору шановного здорового глузду – повна нісенітниця. І мало хто звертає увагу на певне уточнення: річ не просто як наявна і безпосередньо дана річ, а річ, узята у своїй *сутності*. Сутність же – це не сукупність «істотних, сталих ознак», а місце даної речі у певній системі, цілісності, її необхідні взаємозв'язки у складі інших речей, ансамбль відносин. Ось такий приклад з викладацької практики. Візьмемо ключ. Що його робить власне ключем? Те, що він металевий і саме такої форми? Він може бути і з іншого матеріалу та мати зовсім інший зовнішній вигляд. Ключем як власне ключем його робить те, що від здатний відкрити (в закрити) замок, причому – саме свій замок, а не будь-який. Отже, відношення до «свого другого», до свого замка необхідно входить в сутність ключа. Отже, ключ є ключем, тому що він **не** є замок. І водночас вірним буде й те, що ключ є ключем саме тому, що є замок. «Є» і «не є» – водночас і в тому ж самому відношенні, по відношенню до ключа, взятого у його сутності. Замок як «не-ключ» належить – причому з необхідністю – до сутності ключа, відношення до нього й утворює його,

ключа, сутність. Замок певним чином і присутній в ключі. Яким же чином присутній? – Ясно, що не матеріально, а ідеально.

Варто разом з Гегелем уважно розрізнявати сфери *наявного буття* (безпосереднього), *сутності* (опосередкованого) і *поняття* як вільного здійснення сутності. У першій сфері панує *перехід*, у другій – *рефлексія* (у суто гегелівському її розумінні), у третій – *розвиток*. Відповідно, і те, що після Гегеля назвали «законами діалектики» досліджується німецьким мислителем послідовно: у сфері безпосереднього – діалектика якості і кількості, у сфері опосередкованого – через діалектику «рефлексивних визначень сутності» (тотожність, відмінність, протилежність, суперечність, основа) закон діалектичної суперечності, у сфері поняття – закон заперечення заперечення. Хоча, зазначимо, і у сфері наявного буття проступає діалектика суперечності якості і кількості, і заперечення заперечення (чисте буття – ніщо – становлення, якість – кількість – міра), і проступає (крізь поверхню «переходу») розвиток, але все це – у латентній формі, «в собі».

Отже, суперечність – це категорія сфери сутності. Сутність, за Гегелем, є істина буття, тобто постає як зняте буття. Як буття, узяте вглиб самого себе. Сутність є буттям, що опосередковує себе собою ж через свою негативність. Гегель (1974) стверджує, що «сутність постає відношенням із самою собою, лише будучи відношенням з іншим, проте це «інше» не є безпосередньо суцим, а виступає як покладене і опосередковане» (Гегель, 1974, с. 264). Таким чином, сутність постає буттям, що занурене у саме себе, тобто просте відношення сутності з собою є цим відношенням, покладеним як заперечення негативного, як опосередкування себе у самій собі самою собою. Така негативність не є зовнішньою до буття, а виступає його власною діалектикою, іншими словами, його істиною. Тоді сутність буде «буттям, що пішло у саме себе і стало суцим у самому собі. У такому разі стає зрозумілим, чому відмінність сутності від безпосереднього буття складає *рефлексія*, видимість у собі самій» (Гегель, 1974, с. 265). Сутність як зняття всього безпосереднього і є рефлексією як відмінне визначення самої сутності.

А ось яким чином у сутності існує «буття іншого»: у сфері сутності інобуття, на відміну від сфери безпосереднього, більш

вже не є «якісне інобуття, визначеність, границя, а як заперечення, що знаходиться в сутності і таке, що відноситься до самого себе, є разом з тим відношенням, відмінністю, покладеністю, опосередкуванням» (Гегель, 1974, с. 272).

Тотожність у сфері сутності не є абстрактним $A=A$, вона «є разом з тим відношенням, а саме негативним відношенням з собою або розрізненням себе від самого себе» (Гегель, 1974, с. 273). Тотожність є таким відношенням до самого себе, яке водночас, одразу ж постає як відмінність. Тотожність і відмінність виявляються співвідношенням позитивного (такого, що покладає) і негативного (такого, що заперечує). Гегель з цього приводу пише:

Відмінність в собі є істотна відмінність позитивного і негативного; перше є тотожне відношення з собою таким чином, що воно не є негативне, а друге розрізнене для себе таким чином, що воно не є позитивне. Оскільки кожне з них є самостійним, тому що воно не є друге, то кожне з них світиться видимістю в другому і є лише остільки, оскільки є друге. Розрізнення сутності є тому протипокладання, відповідно до якого відмінне має перед собою не взагалі друге, а своє друге, тобто кожне з розрізнених має своє визначення тільки у своєму відношенні з другим, рефлексоване у саме себе лише остільки, оскільки воно рефлексоване у друге. І точно так само відбувається з другим. Кожне є, таким чином, друге свого другого. (Гегель, 1974, с. 256)

Тим самим все сповнене протилежностей, якщо брати царину сутності. Ніде немає абстрактного «або-або», котре стверджується «законом виключного третього». «Все де-небудь існуюче є щось конкретне і, відповідно, щось у собі розрізнене і протилежне. Конечність речей і полягає у тому, що їх безпосереднє наявне буття не відповідає тому, що вони суть в собі» (Гегель, 1974, с. 280).

«Суперечність – ось що насправді рухає світом, і смішно говорити, що суперечність не можна мислити» (Гегель, 1974, с. 280). Звісно, суперечністю справа не може закінчитись і що вона знімає себе через саму себе. Але знята суперечність не є абстрактною тотожністю, тому що останнє саме є лише однією зі сторін протилежності. Найближчий результат покладеної як суперечність протилежності є *основа*, котра містить

у собі як зняті на зведені лише до ідеальних моментів і тотожність і відмінність.

Протилежності це сторони, моменти певної сутності, які водночас покладають одне одне і водночас заперечують (виключають) одне одне. Позитивне – те, що покладає, негативне – заперечує. Позитивне треба розуміти як рівним чином негативне, а негативне – як позитивне. Ототожнення таких протилежностей приводить до нової категорії – *основа*. З цього приводу Гегель пише:

Позитивне є те розрізнене, котре повинно бути для себе разом із тим не повинно залишатись байдужим до свого відношення зі своїм другим. Негативне повинно бути самостійним, бути негативним відношенням із собою, бути для себе, але разом із тим воно як негативне необхідно повинно мати це своє відношення із собою, своє позитивне, лише в другому. Обидва, отже, суть покладена суперечність, обидва суть в собі одне й те ж. <...> Як відмінність, що співвідноситься з собою, вона водночас вже проголошене і як тотожне з собою, і протилежне є взагалі те, що містить у самому собі одне та його друге, себе і своє протилежне. В-собі-буття сутності, визначене таким чином, є основа. (Гегель, 1974, с. 280)

Слід зазначити, що все сказане вище стосується саме *внутрішньої* суперечності. У своїй сутності кожне «щось» більше за саме себе, і тому є суперечливим. Що і постає рушійною силою його саморуху, саморозвитку.

Стосовно *внутрішніх* та *зовнішніх* суперечностей та природи антагонізму найбільш адекватною нам видається концепція В.О. Босенка (2001). Зазвичай вважається, що внутрішні суперечності є суперечностями всередині одного предмета, а зовнішні – між різними предметами. Однак як розуміти ось це «всередині предмета»? А якщо два різні і протилежні «предмети» укладають одну сутність, постаючи моментами, сторонами єдиної сутності? Київський філософ пояснює, що внутрішні суперечності є суперечностями *однієї сутності*, а зовнішні суперечності постають *міжсутнісними* суперечностями. У реальному світі внутрішні та зовнішні зв'язки багаторазово переплетені, і те, що в одному відношенні є внутрішнім, у другому – постає зовнішнім, і навпаки. Саме на це варто звертати теоретичну увагу і бути

гранично пильними. І пам'ятати, що справжнім *джерелом руху* є саме внутрішні суперечності, суперечності єдиної сутності.

Щодо антагонізму, то не варто вважати його особливим видом суперечності, до сторони «непримиримі». Антагонізм, згідно до концепції В.О. Босенка, є специфічним видом суто зовнішньої суперечності, коли на шляху розвитку однієї сутності постає інша сутність (або сторона єдності протилежностей іншої сутності) як певна перешкода. І тоді або перша сутність своїм розгортанням «зламає», розтрощить або відсуне перешкоду, або непоборність перешкоди придушить ту сутність, що розгортає свою єдність протилежностей, або вони обидві загинуть у зіткненні. Результат антагонізму – уламки. Проте антагонування здатне виконувати й позитивну роль у процесі розвитку, коли *усуває перешкоду* на шляху розвитку сутності. При цьому слід зазначити, що до ситуації антагонізму може доводити факт переростання внутрішньої суперечності у зовнішню, коди певні фактори заважають внутрішній суперечності розв'язуватись гармонійно.

Усе, сказане вище, має безпосереднє відношення до осмислення процесів навчання і виховання. Якщо суперечність є джерелом розвитку, то саме на її виявлення і розгортання варто зосереджувати освітній процес. В.О. Босенко пише:

Справжній педагог уміє так повести справу, що у ході руху пізнання самого слухача виникають і розв'язуються суперечності, а не подаються інформативно готові положення, котрими викладач обдаровує ззовні молоду людину і котрі тільки й залишається брати до відома, фіксувати, запам'ятовувати. Останнє є нудним. І це зрозуміло, адже рушійними у пізнанні, як і у всілякому розвитку взагалі є не зовнішні, а внутрішні суперечності. Розв'язання внутрішньої суперечності як раз і викликає задоволення від роботи (Босенко, 2004, с. 220).

Отже, знання не повинні подаватись учням в «готовому» вигляді як відповіді на невідомо які питання. Потрібно активувати самі *питання*, які ставила та чи інша наука у процесі свого історичного розвитку, оскільки будь-яка віднайдена наукою істина є результатом розв'язання певної суперечності. Ось у такі суперечності і треба вводити учня і рухатись разом з ним за логікою їх розгортання. Однак це ж стосується і виховання,

яке повинно розв'язувати істотні, змістовні, внутрішні суперечності, що присутні у формах спілкування учасників освітнього процесу.

Мислення, за Кантом, є насамперед «здатність судження», тобто вміння конкретно підводити окремі явища під загальне правило, тому що якогось особливого «правила» для такого підведення немає і бути не може. А тут вже, скажемо ми, – суперечність між одиничним і загальним. Навчання одним «правилам розуму не додає. Із Кантом погоджується Е.В. Ільєнков: «Вірно, що здатність (уміння) мислити неможливо “вдовбати” в череп у вигляді суми “правил”, рецептів. <...> У вигляді “алгоритмів” у череп можна “вкласти” лише механічний, тобто дуже глупий “ум” лічильника-обчислювача, але не ум математика» (Ільєнков, n.d.). Потрібно організувати процес засвоєння знань, процес засвоєння розумової культури так, як організовує тисячі років найкращий вчитель – життя. А саме так, щоб у ході цього процесу дитина постійно була змушена тренувати не тільки (і навіть не стільки) здатність запам'ятовувати, скільки здатність самостійно вирішувати завдання, що вимагають мислення у власному та точному сенсі слова. Саме *суперечність* стає рушійною силою ума:

всяке дійсне питання, що виростає з гуці життя і нерозв'язне за допомогою вже відпрацьованих, звичних і заштампованих рутинних способів, завжди формулюється для свідомості як формально-нерозв'язне протиріччя. А ще точніше – як “логічна” суперечність, нерозв'язна суто логічними засобами, – тобто низкою чисто механічних, машиноподібних операцій над раніше заученими “поняттями” (а ще точніше – над “термінами”) (Ільєнков, n.d.).

Отже, щоб школа набула здатності вчити мислити, вона повинна оволодіти категорією «суперечність». Але це вже – *висока діалектика*. Значить, *педагогічне мислення*, яке відповідає своєму сутнісному покликанню, повинно бути *відверто діалектичним*.

Традиційна ж, нинішня педагогіка намертво зрослась з горезвісною тріадою «знання, вміння, навички», а тому їй до діалектики – *«дистанція огромного размера»*. Виходить, що знати – це не вміти, а вміти – не знати. Спершу даються знання у вигляді готових рішень, правил, а вже потім – вміння їх застосовувати в тому чи іншому випадку (краще – на наочних прикладах). Іноді

«знання» з цієї тріади навіть трактуються як проста інформація. Де вже за таких «розкладів» бути стурбованим формуванням «здатності судження»!..

Висновки. Так які ж саме внутрішні суперечності притаманні освітньому процесу і як їх треба розв'язувати? На це питання автори не мають відповіді, оскільки поділяють думку В.О. Босенка, що філософи не повинні підміняти собою педагогів і брати *на себе їх роботу*, виконувати її за них. «Педагоги самі повинні робити всі свої педагогічні справи (теоретичні і практичні), включаючи і вирішення тих питань, котрі без філософії, без діалектичного мислення <...> не вирішити» (Босенко, 2004, с. 15). А ось справа філософів полягає у тому, щоб навчити власне діалектичному способу мислення, забезпечити відповідними категоріями, всезагальними поняттями та мистецтвом оперування ними, вмінню доводити до розуміння суперечності і розкриття сутності. Сама педагогічна наука повинна піднятися на рівень справжньої фундаментальної теорії, а педагогічні практики – оволодівати крок за кроком новим (власне діалектичного типу) педагогічним мисленням.

З іншого боку, автори даної статті є викладачами філософії, педагогами, значить – вони не можуть не бути стурбованими питанням про ті суперечності, у які вводяться їх студенти у процесі вивчення філософії, які власне суперечності їх особистісного буття розв'язуються у процесі освоєння філософських знань. Цей бік проблеми – серйозна тема для подальших роздумів та досліджень

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдильдин Ж.М. Противоречие. *Диалектическая логика. Категории сферы сущности и целостности*. Алма-Ата : Изд-во «Наука» Каз. ССР, 1987. С. 42–80.
2. Батишев Г.С.а Освоение знания и диалектическое противоречие. *Батищев Г. С. Труды по диалектике*. В 2-х т. Т. 1. Алматы : КФК, 2021. С. 94–104.
3. Батишев Г.С.в Противоречие как категория диалектической логики. *Батищев Г. С. Труды по диалектике*. В 2-х т. Т. 1. Алматы : КФК, 2021. С. 126–264.
4. Босенко В.А. Воспитать воспитателя. Заметки по философским проблемам педагогики и педагогическим проблемам философии. Киев: Всеукраинский союз рабочих, 2004. 352 с.

5. Босенко В.А. Всеобщая теория развития. Киев, 2001. 468 с.
6. Возняк В.С. Діалектика: принцип всезагального зв'язку. *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. Вип. 40. С. 20–33. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.40.200798>
7. Возняк В.С. Особенности диалектического понимания категории «развитие». *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. О. Ткаченко (головний редактор) та ін. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 34. С. 32–43.
8. Возняк В.С. Значення класичної діалектики для педагогіки. *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 42. С. 87–103. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.6>
9. Возняк В.С. Диалектика как логика нравственного отношения. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 39. С. 35–45. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-472.7.39.139565>
10. Возняк В.С., Войтків Л.В. Інновації в освіті: діалектика якісних змін. *Людинознавчі студії.* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Ю. Шабанова (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 41. С. 39–54. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.3>
11. Возняк В.С., Хазін В.О. Розуміння природи поняття в діалектиці: філософсько-освітній вимір. *Людинознавчі студії. Серія «Філософія»* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 43. С. 19–25. URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.3>
12. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. Т. 1. М. : Мысль, 1974. 452 с.
13. Ильенков Э.В. Школа должна учить мыслить! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://caute.ru/ilyenkov/texts/sch/schola.html>
14. Ліпін М.В. Освіта в модифікаціях сучасного світу. Київ : Київський нац. торг.-економ. ун-т, 2018. 340 с.
15. Лисий Василь. Діалектика : навч. посібник. Львів : НЛУ імені Івана Франка, 2014. 480 с.
16. Петрушенко В.Л. Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія. Львів, Асхіл, 2005. 296 с.
17. Bekharst, D. Consciousness and revolution in soviet philosophy From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov. New-York, Cambridge university press, 1991.

18. Zsizsek, Slavoj (2018). Evald Ilyenkov's cosmology: the point of madness of dialectical materialism. Retrieved from <https://thephilosophicalsalon.com/evald-ilyenkovs-cosmology-the-point-of-madness-of-dialectical-materialism/>

19. Oittinen, Vesa (2011). Evald Ilyenkov, the Soviet Spinozist. *Dialectics of the Ideal. Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*. Ed. Alex Levant and Vesa Oittinen. Retrieved from https://doi.org/10.1163/9789004246928_006

REFERENCES

1. Abdildin, Zh.M. (1987). Protivorechie. *Dialekticheskaya logika. Kategorii sferyi suschnosti i tselostnosti* [Contradiction]. In *Dialectical logic. Categories of the sphere of essence and integrity*. Alma-Ata : Izd-vo «Nauka» Kaz. SSR (42-80) [in Russian].

2. Batischev, G.S. (2021a). Osvoenie znaniya i dialekticheskoe protivorechie [Assimilation of knowledge and dialectical contradiction]. *Batischev G.S. Trudy po dialektike* [Works on dialectics]. V 2-h t. T. 1. Almaty : KFK (pp. 94–104) [in Russian].

3. Batischev, G.S. (2021b) Protivorechie kak kategoriya dialekticheskoy logiki [Contradiction as a category of dialectical logic]. *Batischev G. S. Trudy po dialektike* [Works on dialectics]. V 2-h t. T. 1. Almaty : KFK (pp. 126–264) [in Russian].

4. Bosenko, V.A. (2004). Vospitat` vospitatelya. Zаметki po filosofskim problemam pedagogiki i pedagogicheskim problemam filosofii [Educate a teacher. Notes on the philosophical problems of pedagogy and the pedagogical problems of philosophy]. Kiev : Vseukrainskij soyz rabochikh [in Russian].

5. Bosenko, V.A. (2001). Vseobschaya teoriya razvitiya [General Development Theory]. Kiev. 468 p. [in Russian].

6. Voznyak, V.S. (2020). Dialektika: princzip vsezagal`nogo zv'yazku [Dialectics: the principle of universal connection]. In *Lyudinoznavchi`studi`yi: zbirnik naukovikh prac` Drohobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seri`ya «Filosofiya», vip. 40* (20–33). In *Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 40* [in Ukrainian]

7. Voznyak, V.S. (2017). Osobennosti dialekticheskogo ponimaniya kategorii «razvitiye» [Features of the dialectical understanding of the category «development»]. In *Lyudinoznavchi`studi`yi: zbirnik naukovikh prac` Drohobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seri`ya «Filosofiya» / red kol. O. Tkachenko (golovnij redaktor) ta i n. Vipusk 34* (32–43). In *Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 43*. Drohobich : Red.-vid viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Russian].

8. Voznyak, V.S. (2021). Znachennya klasychnoyi dialektyky dlya pedahohiky [The value of classical dialectics for pedagogy]. In *Lyudinoznavchi`studi`yi:*

zbornik naukovikh prac' Drogobicz`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seri`ya «Filosofi`ya», vip. 42 (87–103). In *Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 42* [in Ukrainian]

9. Voznyak, V.S. (2018). Dialektika kak logika npravstvennogo otnosheniya [Dialectics as the logic of moral attitude]. In *Problemi gumanitarnikh nauk : zbornik naukovikh prac' Drogobiczkogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofiya». № 39*. In *Problems of the Humanities: Collection of Science Practitioners of the Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Seria «Philosophy». № 39*. Drogobich : Vidavnichij vididil DDPU imeni Ivana Franka, 35–45 [in Russian].

10. Voznyak, V.S., Vojtkiv, L.V (2020). Innovacziyi v osviti: dialektika yakisnikh zmin [Innovations in education: the dialectic of qualitative change]. In *Lyudinoznavchi studiyi : zbornik naukovikh prac' Drogobiczkogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofiya». Vipusk 41 / red. kol. Yu. Shabanova (golovnij redaktor) ta in*. In *Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy», vol. 41 / ed. count Yu. Shabanova (chief editor) and other*. Drogobich : Vidavnichij dim «Gelvetika», 39–54 [in Ukrainian].

11. Voznyak, V.S., Hazin, V.O. (2021). RozumInnya prirodi ponyattya v dIalektitsI: filofsosko-osvitniy vimIr [Understanding the nature of the concept in dialectics: philosophical and educational dimension]. *LyudinoznavchI studiyi. SerIya «FilosofIya» : zblrnik naukovih prats Drogobitskogo derzhavnogo pedagogIchnogo unIversitetu ImenI Ivana Franka / red. kol. N. Skotna (golovniy redaktor) ta in*. In *Anthropological studies: a collection of scientific works of Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series «Philosophy»* (Issue 37), (pp. 19-25). Drogobich : Vidavnichiy dim «Gelvetika». URL: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.3> [in Ukrainian]

12. Gegel', G.V.F. (1974). *Entsiklopediya filosofskih nauk [Encyclopedia of Philosophical Sciences]. T. 1. Nauka logiki*. Moscow : Mysl' [in Russian].

13. Ilenkov, E.V. (n.d.). Shkola dolzhna učit myslit! [School must teach to think!]. Retrieved from: <http://caute.ru/ilyenkov/texts/sch/schola.html> [in Russian].

14. Lipin, M.V. (2018). *Osvita v modifikaciyah suchasnogo svitu [Education in modifications of the modern world]*. Kiyiv : Kiyivskij nac. torg.-ekon. ekonom. un-t [in Ukrainian].

15. Lisij, Vasil'. (2014). *Dialektika : navch. posibnik [Dialectics: a textbook]*. L'viv: NLU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

16. Petrushenko, V.L. (2005). *Filosofiya znannya: ontologiya, epistemologiya, aksiologiya [Philosophy of knowledge: ontology, epistemology, axiology]*. Lviv, Ashil [in Ukrainian].

17. Bekharst, D. (1991). *Consciousness and revolution in soviet philosophy From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov*. New-York, Cambridge university press.

18. Zsizsek, Slavoj (2018). *Evald Ilyenkov's cosmology: the point of madness of dialectical materialism*. Retrieved from <https://thephilosophicalsalon.com/evald-ilyenkovs-cosmology-the-point-of-madness-of-dialectical-materialism/>

19. Oittinen, Vesa (2011). Evald Ilyenkov, the Soviet Spinozist. *Dialectics of the Ideal. Evald Ilyenkov and Creative Soviet Marxism*. Ed. Alex Levant and Vesa Oittinen. Retrieved from https://doi.org/10.1163/9789004246928_006